

AZ ALANY

Az alany (meghatározásáról l.: Kugler MGr. 2000: 405) elemzését az alábbi szempontok alapján végezzük:

1. szófaja
2. szerkezete
3. fajtái
4. bővítményei

I. Mintaelemzések

1. Az alany szófaja

- a) *főnév, főnévi névmások* (Az alany szerepét a főnév minden jelentéscsoportja és – a kölcsönös névmás kivételével – valamennyi főnévi névmás betöltheti.)

Pl.: *A Duna csak folyt.* (József Attila)

Az igei állítmány alanya *tulajdonnév* (egyszerű, határozott alany).

Ki látott engem? (Ady Endre)

Az igei állítmány alanya *főnévi kérdő névmás* (egyszerű, határozott alany).

Magam megyek el.

A *magam* egyszerű, határozott alany szófaja nyomatékosított személyes névmás (csak alakilag visszaható!) (☉ Visszaható névmás.)

A rakodópart alsó kövén ültem. (József Attila)

A mondatban az igei állítmány személyragja reprezentálja az egyes szám 1. személyű, határozott alanyt (implicit alany). (Az egyes szám első és második személy pragmatikai meghatározottságú, az alany kihagyása nem eredményez hiányos mondatot. Vö.: Kugler MGr. 2000: 411). (☉ Személyes névmások.)

Négyen voltunk az előadáson.

A mondat többes első személyű, határozott alanyára az igei személyrag utal. Az alany mindig alanyesetben áll (Ø esetragos), a *négyen* – morfológiai kötöttsége miatt – a mondat *számállapot-határozója*.

Hová mész, István?

A mondatban szintén az igei személyrag reprezentálja az egyes szám második személyű, határozott alanyt. Az *István* megszólítás, a mondat szeretlen eleme.

b) *főnévi igenév* (☉ Szófajtan: a főnévi igenév.)

Csak így lehet célt érni magyarral el. (József Attila)

A *kell, lehet, illik, sikerül, van, nincs* igék, valamint névszói-igei (névszói) állítmányok mellett (pl.: *szép, nehéz, tilos, helyes volt, szükséges lenne* stb.) az alany szerepében főnévi igenév áll. A mondatban személyrag nélküli alakban fordul elő, általános érvényű cselekvéshordozóra utal.

Lelkimmel pörölnöm kéne. (József Attila)

A feltételes módú igei állítmány (*kéne*) mellett a főnévi igenév személyragos (egyes szám első személyű) alakja (*pörölnöm*) szerepel a mondat grammatikai alanyaként. (A mondat logikai alanya, *cselekvéshordozója a nekem lenne*. Grammatikailag a mondat részeshatározója (☉). A logikai és a grammatikai alany nem mindig esik egybe, a nyelvtani alany meghatározásakor így nem a jelentésből, hanem a szintaktikai szerkezetből, az alany alakjából és szófajából indulunk ki.)

Szabad-e szívből szeretnem?

A főnévi igenév lehet a melléknévi lexikai szófajú *szabad* alanyi vonzata is. Állítmányi szerepben (az állítmány igei természetének megfelelően) a *szabad* felvehet igei toldalékokat is (*szabadjon, szabadna*); eltolódik az ige irányába. (Vö.: G. Varga Györgyi 1974: 70–71.)

c) *főnévi értékben más szófajú szó* (vö.: az alany *grammatikai szófaja: főnév*) (☉ Grammatikai szófaj.)

Az I ilyenformán mindig I marad. (József Attila)

A *számnév* eredeti, lexikai szófajában jelzői funkciójú. Ahhoz, hogy betölthesse az alany szerepét, főnevesülnie kell. A mondatban az *I* jelzett szó nélkül és határozott névelővel szerepel, ez egyértelművé teszi a főnévi értékű használatot. A mondat egyszerű, határozott alanya tehát a határozott névelős főnévi értékű tőszámnév (az *I*). (☉ Szófajváltás.)

Hát nem segít a jaj s az allelúja. (József Attila)

Az *indulatszó* mint mondatszó a szerkesztett mondatnak szintaktikailag szeretlen eleme szokott lenni. Ebben a mondatban viszont az *indulatszók* aktuális szófajváltással főnévi értékűek, (*a jaj, az allelúja*), a határozott névelő jelöli a szófajváltást.

Annyi kell nekem is.

A mondat alanya a *kell* igei állítmány mellett az *annyi*: aktuális szófaja, alkalmi szófajváltással főnév, illetve főnévi névmás. Lexikai szófaja *számnévi mutató névmás*.

(☉ Aktuális, lexikai szófaj.)

2. Az alany szerkezete

a) egyszerű alany

Kékek az alkonyi dombok, | eliülnek a szürke galambok. (Babits Mihály)

A két tagmondat alanya egy-egy főnév, szerkezetileg mindkettő *egyszerű*, határozott alany.

b) halmazott alany

A dudva, a muhar, a gaz lehúz, altat, befed. (Ady Endre)

Az igei állítmányokhoz több főnévvel kifejezett alany (*a dudva, a muhar, a gaz*) kapcsolódik. A mondatnak tehát *halmazott alanya* van (mindhárom határozott alany)

Kakuk Marcinak apja is, anyja is ivott. (Tersánszky Józsi Jenő)

Az igei állítmány mellett összefoglaló kapcsolatos mellérendelő szószerkezetet alkotó *halmazott alany* áll (határozott alanyok).

S elég lett volna ujonnan nekem csak legeltetni, itatni szemem. (Illyés Gyula)

A névszói-igei állítmány mellett főnévi igenévvel kifejezett *halmazott alanyok* állnak.

c) összetett alany

Jó lenne sokáig diák lenni/maradni.

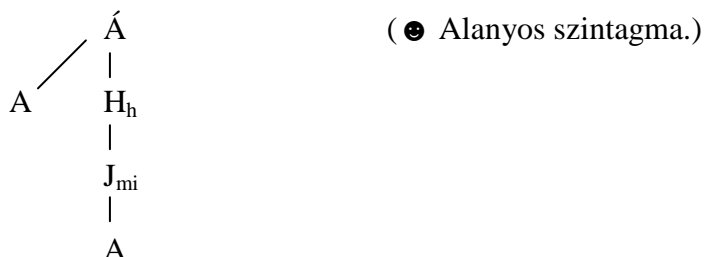
A névszói-igei állítmány (*jó lenne*) mellett *összetett alany* szerepel, amely Ø ragos főnévből (*diák*) és *lenni/maradni* segédigenévből áll. [Összetett alany elsősorban értékelő-modális tartalmú állítmány mellett lehet: vö.: Kugler MGr. 2000: 407. pl.: *Nehéz (szép, hasznos stb.) fiatal maradni.* Ritkábban a *kell, lehet, szabad, illik* állítmányok mellett is megjelenhet: pl.: *Nem szabad ideges lenni.*]

Hibalehetőség: a *Jó lenne diáknak lenni.* mondatban a *diáknak esetragos főnév* morfológiai kötöttségénél fogva állapothatározó. Ennek a mondatnak az alanya a *lenni* főnévi igenév.) (☉ Morfológiai típusú szószerkezetek, szintaktikai típusú szószerkezetek.)

d) szerkezetszintű alany

A fiatalok beköltöztek a nagyapjuk építette házba.

A mondat igei állítmánya (*beköltöztek*) mellett határozott alany áll: a *fiatalok*. Alanyi szerepű a birtokos személyjeles *nagyapjuk* főnév is, de nem a mondat alanya, hanem a *nagyapjuk építette* szószerkezet bővítménye: *alárendelt alanyként* a minőségjelzői szerepű *igei-igenévi (építette)* alakokkal kifejezett cselekvés végzőjét nevezi meg. Ezt szemlélteti a szerkezeti ábra is:

3. Az alany fajtái

a) határozott alany

Meghatározása nem egyértelmű. Hagyományosan határozott minden olyan alany, amely nem határozatlan vagy általános, amelyet meg tudunk nevezni. Ebben az értelemben az alany határozottsága független attól, hogy az determinált-e, specifikussá tett-e. Problémát jelent azonban, hogy így az alany határozottsága – határozatlansága mást fed, mint a tárgyé. (☉ Tárgy.) A MGr. elfogadva a fenti, hagyományos értelmezést is, egyértelműbbnek tartaná a határozottság, ill. határozatlanság szemantikai kategóriájának egységes alkalmazását: vö.: Kugler MGr. 2000: 410–411. Elemzéseinkben a hagyományos értelemben minősítjük az alany fajtáit.

Roskad a kásás hó, | cseperészet a bádogeresz már. (József Attila)

A két tagmondat igei állítmánya mellett főnevek (*a hó, a bádogeresz*) tölti be az alany szerepét. Ezek *határozott* alanyok.

Kertész lesznek, fát nevelek. (József Attila)

Az alany kihagyása esetén az első és második személyű igei személyrag is *határozott* alanyra utal (*implicit* alany). Összefügg ez azzal, hogy az első és a második személy pragmatikai reprezentációjú. (☉ Első és második személyű személyes névmás.)

b) határozatlan alany

Valaki hiányzik a táncból.

Valami bűzlik Dániában. (Shakespeare)

A fenti mondatokban a beszélő nem tudja, vagy nem akarja megnevezni az alanyt. Ezek az alanyok *határozatlanok*. A határozatlan alany tipikus kifejezője a *határozatlan névmás*. A határozatlan alany csak harmadik személyű lehet.

Megint jönnek, kopogtatnak. (Petőfi Sándor)

A többes szám harmadik személyű igei állítmányok személyragja *határozatlan alanyra* utal. A harmadik személy csak grammatikailag reprezentálható, így – ha a szövegelméletben nem neveztük meg a cselekvőt és az nem általános érvényű – az igei személyrag csak határozatlan alanyt jelölhet.

c) *általános alany*

Mindenki magából indul ki. Mindenki a maga lovát dicséri.

Általános alanyról akkor beszélünk, ha az állítmányban kifejezett azonosítás vagy minősítés bárkire vagy bármire vonatkozhat, ill. az igei állítmánnyal jelölt eseményhez bármilyen cselekvéshordozó kapcsolható.

A fenti mondatokban főnévi általános névmás (*mindenki*) áll az alany szerepében, általános alanyt fejez ki.

Vigyázzunk az egészségünkre!

A többes szám első személyű igei állítmány olyan felszólítást fejez ki, amely bárkire vonatkozhat. Az alany tehát *általános*. A többes szám első személyű igei személyragon kívül általános alanyra utalhat még az egyes szám második személyű (*Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!*), a többes szám második személyű (*Nem hallottátok Dózsa György hírét?*) és a többes szám harmadik személyű igei személyrag is (*Azt mondják, hogy hosszú tél lesz.*).

Erdőtűz idején nem kíméli magát az ember. (Lengyel József)

Az alany szerepében álló *ember* főnév bármely cselekvéshordozóra vonatkozhat, ezért *általános* alanyt fejez ki. (Hasonlóan a *világ*, a *nép* általános jelentésű főnevek is.)

d) *lappangó-tapadásos alany*

Többre nem telik.

Lappangó alanyú mondat. Jellemzője, hogy a nyelvet beszélő közösség tagjai azonos főfogalom alá tartozó elemmel egészíthetik ki (*anyagi javak, pénz*). Szerkezete szerint nem tekintjük hiányos mondatnak. (☹ A mondat szerkezete.)

Délre jár.

Tapadásos alanyú a mondat. A nyelvközösség tagjai azonos elemmel egészíthetik ki (*az idő*). Nem hiányos szerkezetű.

(Alkonyodik.)

(Alanytalan mondat. Az igei állítmány \emptyset valenciájú. Nem kíván semmilyen kiegészítést.) (☛ A mondat szerkezete.)

4. Az alany bővítményei

a) Az alany szófaja főnév → bővítménye *jelző*.

A vidám gyerekek az udvaron játszanak.

A határozott, egyszerű alany (a gyerekek) szerepében álló többes számú főnév előtt melléknévi szófajú *minőségjelző* áll.

A gyerekek labdája kigurult az úttestre.*

A határozott, egyszerű alany egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles főnév (labdája), az előtte álló \emptyset viszonyragos többes számú főnév (gyerekek) az alany *birtokos jelzője*.

Két gyerek hiányzott ma az óráról.

Az alany (gyerek) előtt álló számnév (két) *mennyiségjelző*.

b) Az alany szófaja főnév → bővítménye *hátravetett, jelzői értékű határozó*.

A Balaton nyáron nagyon kellemes.

A jó segítőtárs, a munkában igen fontos.

A szerkezet jellemzőiről: Balogh MGr. 2000: 135–136.

c) Az alany szófaja főnévi igenév → *tárgy* és *határozó* kapcsolódik hozzá bővítményként.

Nem jó a leányt egymagára hagyni. (Jókai Mór)

A névszói állítmány mellett főnévi igenév az egyszerű alany, amelyet *tárgy* és *határozó* bővít, mert a főnévi igenév igei tulajdonsága, hogy tárgy és határozó kapcsolódhat hozzá. (☛ Szófajtan: főnévi igenév.)

Nem kell az embernek Istennel kikezdeni. (Németh László)

A *kell* igei állítmányhoz főnévi igenévvel kifejezett *grammatikai alany* (*kikezdeni*) kapcsolódik, amelyet aszemantikus határozó bővít (*Istennel*). A részeshatározó (*az embernek*) az állítmány bővítője; ez olyan részeshatározó, amely tulajdonképpen a mondat *logikai alanya*, cselekvéshordozója. (☉ Részeshatározó.)

* Ha a névelő (*a, az, egy*) az egész szószerkezetre vonatkozik példamondatainkban a névelő hovatartozását nem jelöljük.

II. Gyakorlófeladatok

1. Egészítse ki a mondatokat a hiányzó alannyal! Állapítsa meg az alany szófaját!

Sok disznót győz.

Hátravan még a

..... is veszett Mohácsnál.

..... se jobb a Deákné vásznánál.

Lefelé folyik

Az embert el lehet, de nem lehet (E. Hemingway)

2. Állapítsa meg, milyen fajtájú alany szerepel az alábbi mondatokban!

Nem nőnek a fák az égig.

Hallgatni arany.

Nem én kiáltok. (József Attila)

Mindenki megtanulhatja az elemzési módszereket.

A Duna a Fekete-erdőben ered.

A teremben sokan vagyunk.

Az udvaron kiabálnak.

Valaki kopogtat az ajtón.

3. Az alábbi mondatok közül melyekben talál általános alanyt?

Árnyékáért kell becsülni a vén fát.

Árnyékáért becsülik a vén fát.

Árnyékáért becsüli az ember a vén fát.

Árnyékáért becsülendő a vén fa.
Árnyékáért becsüljük a vén fát.
Árnyékáért becsülöm a vén fát.
Árnyékáért becsüljétek a vén fát!
Mindenki az árnyékáért becsüli a vén fát.

(L.: Mai magyar nyelvi gyakorlatok I. Szerk.: Keszler Borbála. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1994.)

4. Elemezze és ábrázolja szerkezeti viszonyaik szerint az alanyokat és bővítményeiket!

A tarka népek közt jó ülni csöndben
S a tarka képeket elnézni jó
És jó csodálni oly sok nagy szerelmet. (Juhász Gyula)

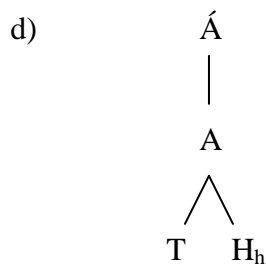
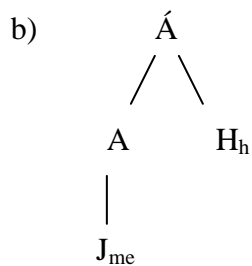
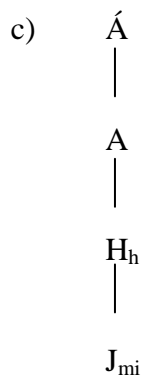
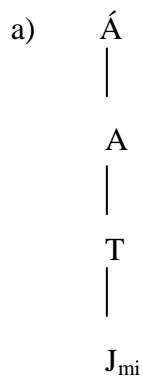
5. Elemezze az alábbi mondatokban és az összefüggő szövegben található alanyokat a 107. oldalon felsorolt szempontok alapján!

Valaki útra vált belőlünk. (Ady Endre)
Néha a kevesebb több volna.
Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!
Oly szép dolog elfáradni és pihenni. (József Attila)
Nincs itt semmi szép. (József Attila)
A jó elnyeri jutalmát.
Ti jók vagytok mindannyian. (József Attila)
Jó lenne mindig fiatal maradni.
Valamikor ki kell kötni.
Valaminek kell már jönni. (Ady Endre)
Ide kell hoznunk a nagyvilágot. (Veres Péter)
Valakit szeretni kell. (Márai Sándor)
Nemcsak kenyérrel él az ember.
Nem könnyű tanár lenni.
Ki ő?
Pista, gyere ide!
Olyan kell nekem.
Hasznos dolog tanulni.

*Ez itt kellemes táj.
 Fölfigyelt a világ az új találmányra.
 Most figyelj, Péter!
 Szóból ért a magyar ember.
 Ezt a könyvet érdemes elolvasnotok.
 Már megint csöngetnek.*

*A máglya mellett a csősz szalmából vet magának ágyat. De nem alszik, csak forgolódik.
 Hol az egyik oldala fázik, hol a másik. Ha nagyon közel fekszik a tűzhöz, a melegben
 elszundít egy kicsit. És akkor vagy a szalma gyullad meg alatta, vagy még inkább a vattás
 kabátját gyújtja meg a kipattanó szikra. A vattás ruhát eloltani szinte lehetetlen, az ember
 utolsó rongyai így pusztulnak el. (Lengyel József)*

6. Szerkesszen mondatokat az alábbi szerkezeti ábrákhoz!

7. Elemezze Petri György versrészleteiben az alanyokat és az állítmányokat minden szempont szerint! (Vö.: Az állítmány elemzésének szempontjai: 93. oldal, az alany elemzésének szempontjai: 107. oldal.)

Értelmiségi vagyok... Mentségemre szolgáljon:

te is az vagy.

Miért nem lehettem régi költő?

Nem volna kérdés, hogy szeretlek-e.

Csak neked volna jogod nem szeretni.

Ha lehetnék Neked

csak egy személy.

.

.

Ha lehetnék Neked

megállás eltűnőben.

Szép volt

kiválasztottnak lenni.

De most már szeretnék

szárítkozni, mászkálni a napon.

Nem vagyunk gyerekek – mondtad,

pedig bizony, hogy azok voltunk...

Negyvenkilenc éves leszek...

Rég lesz már, hogy fiatal voltam.

8. Jelölje aláhúzással az alábbi mondatok alanyát és állítmányát! Elemezze őket minden tanult szempontból!

Én mindig tanár szerettem volna lenni.

Bízom benne, hogy meg fogom szerezni az oklevelet.

Nem kell a szigorlaton izgulnunk.

Mostani élményeink egyszer majd emlékek lesznek.

Az évfolyamon te vagy a legjobb nyelvészetből.

Bárki megtanulhatja az elemzési módszereket.

Jó lenne sokáig diák maradni.

Huszonhárom éves múlt a barátom.

Te mennyi vagy?

Ne is kérdezd!

9. Elemezze az alábbi mondatok alanyát és állítmányát minden szempontból!

A főiskolán sokat lehet tanulni, bár nem mindig könnyű a felkészülés.

Szeretném jó eredménnyel elvégezni a szakot.

Jó lenne felkészült tanár lenni.

Mindig sokan vagyunk az előadásokon.

A szemináriumokról senki sem hiányzik.

Mindenki lehet a legjobb.

Az elemzési módszereket jól meg kell tanuljátok.

Nem lesz könnyű elhagynunk az intézetet.

Talán huszonhárom éves leszek akkor.

10. Keresse meg az alábbi szöveg mondatainak alanyát és állítmányát, jellemezze őket!

Szabó Gábor vagyok. Egy bátyám van. Tavaly még ő is tanuló volt, most katona. Én idén végzem a hetediket, jövőre nyolcadikos leszek. Nyolcadik után gimnáziumban szeretném folytatni tanulmányaimat. Azt mondják, van tehetségem a tanuláshoz, és a bizonyítványom is ezt mutatja. Engem különösen a matematika érdekel. A matematika olyan tantárgy, amelyet rendszeresen gyakorolni kell. Ha van időm, mostanában is szoktam egy példatárból feladatokat megoldani. Elhatároztam, hogy jövőre még több időt fogok példamegoldásra fordítani, mert nagyon jó volna bekerülni egy tagozatos osztályba. Ha szakkörbe jártam volna, akkor könnyebb lenne a dolgom, de a mi iskolánkban nincs matematika-szakkör. Tudom, hogy a többi tantárgyat sem szabad elhanyagolnom, de az az igazság, hogy az ember azt tanulja a legszívesebben, amiből jó eredményeket ér el. Nem szeretnék dicsekedni, de matematikából eddig én voltam a legjobb az osztályban. Mi lesz a gimnáziumban? Majd meglátjuk!